

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΝΕΟΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ

Ἡ φιλοσοφία καθὼς εἶπαμε ἔχει κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπολογικὴ ἀποστολὴ καὶ πρέπει συνεπῶς νὰ συμμετέχη ἄμεσα στὴν ἀνθρώπινη πράξι. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ συνυφασμένη ἄρρηκτα μὲ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ, στὶς ἡμέρες μας γίνεται περισσότερο ἐπιτακτικὴ, γιατί ἐντονώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει ἓνα πλῆθος κρίσιμων καταστάσεων, ποὺ ἀπειλοῦν ὄχι μόνον τὶς πατροπαράδοτες ἰδέες ποὺ εἶχε γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὴν κοινωνία, γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν ἱστορία, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴ βιοτικὴ καὶ ἀκόμα καὶ τὴ βιολογικὴ του ὕπαρξι. Σὲ καμμιά περίοδο τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶχε φθάσει σὲ τέτοιο ἐπίπεδο ἀκμῆς ὅσο σήμερα. Ἡ ἐπιστῆμη εἰσχώρησε σχεδὸν στὸ ἄδυτο τῆς ὑφῆς τῆς φυσικῆς πραγματικότητος καὶ συνεχῶς τὸ ἀνερευνᾷ. Ἰλιγγιᾷ ἀληθινὰ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς μὲ τὴν ἀσύλληπτη αἰσθητηριακὰ πλοκὴ τοῦ κόσμου τῶν ὑλικῶν φαινομένων, μένει ἐκστατικὸς μπροστὰ στὰ ἴδια του τὰ ἐπιτεύγματα, ποὺ ἀνοίγουν θαρραλέα καὶ γόνιμα τῆς θύρας τοῦ ὄντος. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡ τεχνικῆς ἐφαρμόζοντας τὶς κατακτήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης διευρύνει ἀπεριόριστα τὶς βιοτικὰς μας δυνατότητες. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς μιὰ συνεχῆς περίοδος εὐδαιμονίας θὰ ἦταν ἀπὸ ἴδω καὶ πέρα τὸ πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ πῶς ἡ σταθερότητα, τόσο τῶν ἀτομικῶν ὅσον καὶ τῶν ὁμαδικῶν μορφῶν ζωῆς, ὁ ἀναφαίρετος κληρὸς μας. Ἡ πραγματικότητα ὅμως εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετη. Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ὑλικὴ εὐφορία τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων μας βλέπομε νὰ ξεσποῦν καὶ νὰ ἐξαπολύωνται οἱ φοβερῶτερες κοινωνικὲς κρίσεις, ἐνῶ ἔθνη τεράστια γνωρίζουν τὴ λαίλαπα τῶν οἰκονομικῶν πανικῶν, ποὺ συγκλονίζουν τὰ ἴδια τὰ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ. τῆς Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

θεμέλιά τους. "Αλλα ἔθνη ἀναγκάζονται νά ὑποστοῦν τὸ φοβερό βάπτισμα τοῦ αἵματος μέ ὅλη τὴν ἀποκαλυπτικὴ σημασία του, καθὼς θὰ ἔλεγε ὁ Μερεζκόφσκυ, γιὰ νά ὑπερνικήσουν τὴ δυστυχία καὶ τὴν ἐξαθλίωση τῶν λαῶν τους καὶ γιὰ νά μεταβοῦν μέσα ἀπὸ τὶς φριχτὲς αὐτὲς ὠδίνες τῶν κοινωνικῶν τοκετῶν πρὸς ἀνθρωπινώτερες καταστάσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ μιὰ ἄνεση καὶ μιὰ κυνικὴ χλιδὴ κυριαρχοῦν στὶς προηγμένες χώρες, τὴ στιγμή πού στὶς τεράστιες χέρσες ἐκτάσεις τῆς Ἀσίας ἑκατομμύρια ἀνθρώπων πεθαίνουν, γιὰτὶ δὲν μπόρεσαν ποτὲ νά χορτάσουν ψωμί, πού κάθε τόσο τοὺς λείπει ὀλοτέλα. Καὶ σὰ νά μὴν ἔφθαναν ὅλα αὐτὰ, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, ἐκεῖνο πού στάθηκε πάντα ἡ πιὸ μεγάλη δοκιμασία γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ὁ πόλεμος, συντρίβει ἀνελέητα ὄχι μόνον ἀμέτρητες μυριάδες ὑπάρξεων, ἀλλὰ μέ τὴν μορφή πού πήρε, καὶ πού τὴν τελειοποιεῖ αὐτὴ τὴ στιγμή στὰ ἀκατανόμαστα ἐργαστήριά του, ἀπειλεῖ καὶ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα καὶ αὐτὴν τὴν πίστη στὴ ζωὴ. Ἀπὸ παντοῦ οἱ ὀρίζοντες εἶναι κλειστοὶ καὶ ὁ ἀνθρώπος αἰσθάνεται νά περιβάλλεται ἀπὸ ἀνυπέρβλητους φραγμούς, πού ὀλοένα στενεύουν καὶ συσφίγγονται γύρω του, ἀπειλώντας ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή νά τὸν συντρίψουν ἀδυσώπητα. Καὶ αὐτὸ πού πρὶν θὰ ἔπρεπε κατὰ κάποιον τρόπο νά τὸ διαλογισθοῦμε γιὰ νά τὸ ἀντιληφθοῦμε, σήμερα εἶναι ἀπτὴ ὄσο καὶ τυρανικὴ διαπίστωση καὶ μᾶς κυριεύει ὡς φοβερός ἐφιάλτης. Ἡ ἀγώνια καὶ ὁ θάνατος φαίνεται νά ἀποτελοῦν τὸ μόνον νόημα τῆς ζωῆς μας καὶ ὅσοδήποτε καὶ ἂν περισπᾶ τὸ αἶσθημα αὐτὸ ἢ ἀνάγκη τοῦ καθημερινοῦ βίου μας, δὲν παύει ὥστόσο νά προβαίνει πίσω ἀπὸ κάθε σκέψη, ἀπὸ κάθε προοπτικὴ γιὰ τὴ ζωὴ μας.

Καὶ διερωτῶνται οἱ ἀνθρώποι καὶ περιμένουν ἀπαντήσεις. Ἀναρωτιέται ὁ κοινὸς ἀνθρώπος. Δὲν μπορεῖ νά τὰ κατανοήσῃ ὅλα αὐτὰ καὶ θεωρῶντας τα ὡς μυστήριον ἐπαφίεται καρτερικὰ στὴν παντοδυναμία ἐκείνου πού πιστεύει γιὰ μοῖρα του. Οἱ ἐπιστήμονες κλεισμένοι στοὺς στεγανοὺς θαλάμους τῶν ἐρευνῶν τους ἐκστασιάζονται μπροστὰ στὰ μυστικὰ τῆς δημιουργίας, πού ἀνακαλύπτουν καὶ περήφανοι προχωροῦν βαθύτερα στὸ μυστήριον τῆς φύσης καὶ τῆς ζωῆς. Μόνον ὅταν κάποτε αἰφνίδια ἀνακαλύπτουν πῶς ἀπ' αὐτὲς τὶς δυνάμεις καὶ τὶς καταστάσεις τῆς ὕλης πού ἀνακάλυψαν, θὰ προσδιορισθῇ ἀναπόφευκτα ἢ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἢ καλύτερα ὁ θάνατός

τους, αναμετρούν την εὐθύνη τους και τότε μιὰ κραυγή αγωνίας, βγαίνει και ἀπὸ τὰ δικά τους τὰ χείλη.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως γιὰ νὰ γίνωνται και νὰ ὑπάρχουν ἔχουν κάποιον λόγο. Ποιὸς λοιπὸν θὰ μᾶς ἐξηγήσῃ αὐτὸ τὸ λόγο; Ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι μᾶλλον ἢ ἀρμόδια. Ἀσφαλῶς ἡ φιλοσοφία, αὐτὴ ἡ ὑψιστὴ και καθολικὴ μάθησις, ποὺ καθὼς εἶπαμε κέντρο της ἔχει τὸν ἄνθρωπον, θὰ πρέπει νὰ μᾶς δώσῃ τίς ἀπαντήσεις ποὺ περιμένομε και νὰ διανοίξῃ ἀνάμεσα στοὺς ζοφεροὺς ὀρίζοντες τοῦ παρόντος τοὺς φωτεινοὺς δρόμους ποὺ ὀδηγοῦν πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐκείνη ποὺ πρέπει νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐλπίδα ὡς ἀκτινοβόλον συμβολὸν ἐπάνω ἀπὸ τὴν πνευματικὴν προσδοκίαν μας, γιατί δὲ μπορεῖ και δὲν πρέπει ὁ ἄνθρωπος, αὐτὴ ἡ συνείδησις τοῦ κόσμου, νὰ ἐκμηδενισθῇ ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ δημιουργήματα, ἀπὸ τίς κατακτήσεις τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ του. Καὶ πραγματικὰ ἡ φιλοσοφία τῶν ἡμερῶν μας ἀνάλαβε αὐτὸ τὸ ἔργο. Καὶ αὐτὴ τὴν φορὰ οἱ δυνατότητές της ἦταν περισσότερες ἀπὸ κάθε ἄλλη.

Ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἐπιλύσει πολλὰ προϋποθετικὰ ζητήματα της και ἔχει προλειάνει τὸ δρόμον της. Ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς ἐξ ἄλλου ἔχει ἐκκαθαρίσει τὸ ἔδαφος τῶν νοητικῶν και λογικῶν δυνατοτήτων μας ὑποβάλλοντάς τεσ στὴν αὐστηρὴν πειθαρχίαν τῶν συστημάτων του. Μπορεῖ λοιπὸν ἡ φιλοσοφία νὰ ἀπαντήσῃ τελεσφορώτερα και ριζικώτερα. Ἡ νεώτερη ὅμως φιλοσοφία ἔπρεπε νὰ καθορίσῃ και τίς ἀφετηρίες της και τὴν μέθοδόν της. Ὁ ἰδεαλισμὸς εἶχε ἀντικρύσει τὸν ἄνθρωπον περισσότερο ὡς ὑποκείμενον ποὺ νοεῖ και θέλησε κυρίως νὰ διαφωτίσῃ τὴν λειτουργικὴν διαδικασίαν τῶν νοητικῶν του δυνατοτήτων. Ἡ νοητικὴ ὅμως ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου και ἡ συγκρότησις τῆς συνειδησῆς του παρουσιαζόταν ἀνάγκη νὰ ἐξετασθοῦν, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψιν τῆς νεώτερης φιλοσοφίας, περισσότερο σὲ σχέση μὲ τὸ πρωταρχικὸν φαινόμενον τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἄλλωστε και ἀπορρέουν και μὲ τὴν ὁποία σχετίζονται ἀναπόσπαστα. Ἡ ζωὴ ὅμως ὡς δημιουργὸς ἀρχὴ εἶναι κάτι τὸ συνεχές, και οἱ μέθοδοι ποὺ χρησιμοποιεῖ ἡ ἐπιστήμη δὲν μποροῦν νὰ μᾶς τὴν δώσουν στὴν συνεχῆ τῆς ἐξέλιξιν, γιατί ἀπὸ τίς ἴδιες τους τίς δυνατότητες μόνον ἀποσπασματικὰ και διακεκομμένα μποροῦν νὰ μᾶς προσφέρουν τὴν εἰκόνα της. Ὑστερα τὰ ζωϊκὰ φαινόμενα ἔχουν μιὰ τέτοια ἰδιομορφίαν, ὥστε οἱ μέθοδοι ποὺ ἰσχύουν ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴν μελέτη τῆς ἄψυχης ὕλης δὲν εἶναι ἰκανοὶ νὰ μᾶς πληροφορήσουν γι' αὐτὰ.

Ἡ περίφημη θεωρία τοῦ Δαρβίνου π.χ. γιὰ τὴν γένεση τῶν εἰδῶν παρ' ὅλες τὶς ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες ποὺ προσέφερε, λόγω τῆς μηχανιστικῆς τῆς διάρθρωσης δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἐρμηνεύσῃ ὠρισμένα φαινόμενα. Κατὰ τὴν γνώμη ὠρισμένων ἐπιστημόνων καὶ φιλοσόφων τὰ φαινόμενα αὐτὰ μᾶς ὠδηγοῦσαν στὸ συμπέρασμα πὼς μιὰ ἰδιαίτερη δύναμη εἶναι ἐκείνη ποὺ δημιουργεῖ τὴν ζωὴ καὶ ἐμψυχώνει τὴν ὕλη. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ δύναμη ἐνῶ μᾶς ἐξηγῆ τὴν ῥοπὴ τῆς δημιουργοῦ αὐτῆς ἐξέλιξης, ταυτόχρονα μᾶς ἀποκάλυπτει τὴν ἀληθινὴ ἐκτίμηση τῶν ψυχολογικῶν μας καταστάσεων, ποὺ εἶναι ἡ ὑψηλότερη καὶ ἡ πλέον περιπλοκὴ ἐκφρασὴ τῆς καὶ μᾶς δίδει τὴν ἰκανότητα τῆς πλήρους κατανόησης τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς, προσφέροντάς μας ταυτοχρόνως καὶ τὴ δυνατότητα νὰ κατανοήσωμε τὸν ἐνεργὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς, νὰ τὴν κατανοήσωμε ὡς ἐνεργὸ φαινόμενο. "Ἄν βέβαια ἡ δύναμη αὐτὴ ἀνήκε στὴν κατηγορίαν τοῦ γνωστοῦ μας φυσικοῦ κόσμου, ἴσως ἡ μέθοδος ποὺ χρησιμοποιεῖ γενικὰ ἡ ἐπιστήμη νὰ ἦταν ἰκανὴ νὰ μᾶς τὴν ἀποκαλύψῃ." Ἀλλὰ ἡ δύναμη αὐτὴ ἀπορρέει ἀπὸ μιὰ ἄλλη περιοχὴ ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ φυσικὸ κόσμον. Εἶναι μιὰ δύναμη πρωταρχικὴ καὶ αὐτόνομη, ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ὕλης, ἡ δύναμη ποὺ ἀποστολή τῆς ἀκριβῶς εἶναι νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν ὕλη ἀπὸ τὴν ἀπάθειά τῆς καὶ τὴν ἀδράνειά τῆς καὶ ἐμπλουτίζοντάς τὴν νὰ τὴν ὑψώσῃ διὰ μέσου τῶν ζωϊκῶν μορφῶν πρὸς τὴ συνείδηση, πρὸς τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ δύναμη λοιπὸν αὐτὴ τῆς ζωῆς εἰσέβαλε κάποτε στὸν κόσμον τῆς ὕλης γιὰ νὰ ὑπερνικήσῃ μέσα στὴν πορεία τῆς ἐξέλιξής τῆς τὴν ἀπαθὴ ἀναγκαιότητα τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ γιὰ νὰ τὸν προικίσῃ μὲ τὴν δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας, ποὺ φορέας τῆς ἦταν πεπωμένο νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἡ δύναμη αὐτὴ τῆς ζωῆς ἦταν κάτι τὸ ἀπόλυτο, πέρα ἀπὸ τὴν σχετικότητα καὶ τὴ φθορὰ τοῦ ὕλικου κόσμου, ἡ ζωϊκὴ ὁρμὴ, ποὺ πλαστουρεῖ, συνέχει καὶ ἐξελίσσει τὶς μορφὲς τῶν ζώντων ὄντων. Ὁ Γερμανὸς Χάνς Ντρίξ καὶ ὁ Ἑρρίκος Μπέρξον στάθηκαν βασικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἰδεῶν αὐτῶν καὶ ἐπηρέασαν ἀποφασιστικὰ τὴν φιλοσοφικὴ σκέψη. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἡ ζωὴ ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον κύκλον φαινομένων στὴν περιοχὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, σημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνακαλυφθῆ καὶ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ μὲ τὶς συνήθεις λογικὲς δυνατότητές μας, μὲ τὴν γνωστὴ νοησὴ μας, ἀλλὰ μὲ ἕνα ἰδιαίτερον τρόπο ποὺ θὰ μᾶς τὴν προσφέρῃ ἄμεσα καὶ δίχως ποτὲ νὰ διασπᾶ τὴ

ζώσα συνοχή της και αυτός ο τρόπος ή μάλλον ή δυνατότητα αντίληψής της, είναι μια άλλη διαδικασία της νοησής μας, ή ένόραση.

Χάρης στην ένόραση οι ψυχολογικές καταστάσεις μας αποκαλύπτουν κατά διάφορο τρόπο τὰ φαινόμενα της ζωής. 'Ο χρόνος μέσα στον οποίο εξελίσσεται ή ζωή δέν είναι μια αδιάκοπη παράθεση όμογενών στιγμών, δέν ρέει όπως ο μηχανικός χρόνος των ρολογιών μας, «αδιάφορος και όμοιόμορφος», αλλά είναι ή καθαρή διάρκεια, θεωρούμενη στη συνεχή πορεία της, χωρίς τούτο νά σημαίνει πως συνίσταται από τις συνηθισμένες ως τὰ τώρα στατικές διακρίσεις σε παρελθόν, παρόν και μέλλον. Είναι κάτι που γίνεται και υπάρχει, κάτι που διαφεύγει από τις μεθόδους της μηχανικής μέτρησης και του ύπολογισμού, μια δύναμη παρούσα και συνεχώς πραγματοποιούμενη, μια τάση, που ως πνεύμα πλέον, κατευθύνεται προς την θεότητα, την ούσία αυτής της ίδιας της διάρκειας, που σ' αυτήν την απόλυτη κατάστασή της βρίσκεται άκέραια συγκεντρωμένη στον έαυτό της. Συνεπώς ή φιλοσοφία θά πρέπει νά ξεκινήσει από αυτή την πρωταρχική έννοια της ζωής για νά δώσει τις άπαντήσεις που περιμένομε· ύστερα από την διαπίστωση αυτή, ο κόσμος της ύλης συνυφασμένος, στο χώρο της ιστορίας, με πεπερασμένες και ουσιαστικά στατικές κοινωνικές αντινομίες, συντρίβει τον άνθρωπο και του αποκρύπτει την υπέρτατη πηγή αυτής της αλήθειας, που είναι ή πηγή της ζωής. Για τούτο και τή ζωή δέν μπορούμε νά την αντιληφθούμε με την συνήθη λογική μας, αλλά μόνο με την ένόραση που, καθώς αναφέραμε, είναι ένας έξωλογικός ή καλύτερα άλογικός τρόπος αντίληψης. Κατ' αυτόν τον τρόπο «ή φιλοσοφία, λέγει ο Μπέρξον, είναι μια συνειδητή και έσκεμμένη επάνοδος στα δεδομένα της ένόρασης». Και ή ένόραση αυτή είναι μια μυστική δύναμη, προϊόν της ίδιας της ζωϊκής όρμης, συνυφασμένη άρρηκτα με την ύπαρξή μας, είναι ή ζωή της ζωής μας, τó βίωμα, καθώς θά πούν πολλοί γερμανοί φιλόσοφοι της ζωής, που μας αποκαλύπτει τή ζωή.

Με τή φιλοσοφία αυτή της ζωής ο άνθρωπος επανέρχεται στον οίκειο χώρο του. Δημιουργείται φιλοσοφικά ή όντολογική και ήθική άπελευθέρωσή του. 'Αλλά με τον τρόπον αυτόν ουσιαστικά βλέπομε νά επανέρχεται πλησιόστια ή παλαιά διαρκική αντίληψη του πνεύματος και της ύλης. 'Ο μυστικισμός που ή έπιστημονική έρευνα είχε άποδείξει πως ήταν άσυμβίβαστος, τούλάχιστο με την

περιοχή της, επανερχόταν και έτσι καταφερόταν βαρύτατο πλήγμα κατά της επιστημονικής μεθοδολογίας, που την γονιμότητά της τουλάχιστον σήμερα κανένας δέν μπορεί νά την διαμφισβητήσει. Μὲ τὴ φιλοσοφία αὐτὴ τῆς ζωῆς ὁ ἄνθρωπος ἀποσπᾶται οὐσιαστικᾶ ἀπὸ τὸ φυσικὸ καὶ ἱστορικὸ περιβάλλον του. Οἱ ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις του δέν ἔχουν ἀξία καὶ τὸ πρόβλημα τῆς λύτρωσής του, ἀλλὰ καὶ τῆς σημασίας του καὶ τῆς σχέσης του μὲ τὸν φυσικὸ καὶ ἱστορικὸ κόσμο μπαίνει σὲ μιὰ σφαῖρα, ὅπου καμμιά δυνατότητα θετικῆς καὶ τελεσφόρου ἐπενεργείας του δέν εἶναι δυνατὴ. Τὸ βίωμα εἶναι καὶ παραμένει ὑποκειμενικὸ δεδομένο. Κατὰ συνέπεια ἡ δράση ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων δέν μποροῦν νά ἐρμηνευθοῦν μὲ βάση γενικὲς κατευθυντήριες γραμμές, πολὺ δὲ περισσότερο νά προέλθουν ἀπὸ μιὰ συντονισμένη καὶ λογικᾶ ἑναρμονισμένη ἐνέργεια. Ἐνας φιλοσοφικὸς ὑποκειμενικὸς ἀναρχισμὸς κυριαρχεῖ καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ γνῶση γίνεται ἀδύνατη. Ὁ κάθε ἄνθρωπος οὐσιαστικᾶ στὴ ἱστορικὴ καὶ τὴ ζωϊκὴ δράση του ἔχει ὑπόλογο γιὰ τὴν μοῖρα του τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτὸ του.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς γίνεται ἕνας ἱρρασιοναλιστικὸς, ἄλογος ἀτομικισμὸς, πού θέλει νά ἀγνοῆ τὸ τί ἐπέτυχε ἡ ἀνθρώπινη λογικὴ καὶ πού εἰσάγει ἕναν ἀπαράδεκτο, γιὰ σήμερα μάλιστα, διαχωρισμὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο φυσικὸ κόσμο. Ὑπερεκτιμώντας ὠρισμένες ψυχολογικὲς παρατηρήσεις καὶ ἀποχωρίζοντάς τες ἀπὸ τὶς φυσικὲς προϋποθέσεις τους τὶς ἀνάγει σὲ καθολικὲς καὶ αὐτόνομες ἀρχές, οὐσιαστικᾶ ἀναπόδεικτες καὶ καταλήγει νά συνθέσῃ ἕναν φιλοσοφικὸ μῦθο. Παραγνωρίζει τὴ φύση τῆς πραγματικότητας καὶ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰτὶ καθὼς εἶπε ἕνας ἀμερικανὸς φιλόσοφος γιὰ τὸν Μπέρξον οἱ ὑποστηρικτὲς τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι οἱ προσήλυτοι μιᾶς μοντέρνας, λεπτότατης ὅσο καὶ αὐθαίρετης τέχνης, τῆς τέχνης τῆς ψυχολογικῆς λογοτεχνίας¹. Ἀφίνοντας κατὰ μέρος τὸ γεγονὸς πὼς ἡ νεώτερη βιολογία ἀνέτρεψε ὠρισμένες προϋποθέσεις, ὅπου βάσιζε τὶς ἀπόψεις του ὁ Μπέρξον καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους τῆς ζωῆς, δεδομένου ὅτι πολυάριθμοι ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς βιολόγους χρησιμοποιώντας τὶς καθιερωμένες ἐπιστημονικὲς μεθό-

¹ G. Santayana: La filosofia di Henri Bergson. Σὸν τόμο: Il pensiero americano e altri saggi. Ἰταλικὴ μετάφραση. Ἐκδοσις Bompiani. Μιλάνο 1939 σελ. 196 ἐπ.

δους έφθασαν νά έξηγήσουν άγνωστες άκόμα περιοχές τών φαινομένων τής ζωής, άνεξαρτήτως όλων αύτών, τό γεγονός καί μόνον πώς ή φιλοσοφία τής ζωής βάλλει κατά τής λογικής, τοῦ μόνου θαυμαστοῦ ὄργάνου, πού χάρις σ' αύτό γνωρίζομε τή φύση, έπενεργοῦμε πάνω σ' αύτή καί οίκοδομοῦμε τή ζωή μας, φανερώνει τή σημασία τής φιλοσοφίας τής ζωής. Ἡ φιλοσοφία αύτή άποτελεῖ οὔσιαστικά άρνηση τής ζωής, άρνηση τής ζωντανής ανθρώπινης κοινωνίας. Αίσθάνεται άποστροφή για τόν κόσμο τής φυσικής πραγματικότητας, καί οί φιλόσοφοι πού τήν έκπροσωποῦν εἶναι ὡσαν νά πάσχουν άπό ένα αἶσθημα κοσμικής άγοραφοβίας, ὅπως λέει ὁ άμερικανός φιλόσοφος πού προαναφέραμε.

Ἐνώ ὅμως ὁ Μπέρξον κυρίως βασίστηκε στήν ψυχολογία παράλληλα άλλες φιλοσοφικές θεωρίες ὄχι μόνο δέν άπεμπόλησαν τήν πίστη στή λογική, αλλά αντίθετα θεμελιώθηκαν στίς λογικές έννοιες. Καί δέν θεμελιώθηκαν μόνο αλλά διακήρυξαν πώς οί λογικές έννοιες καί μαζί μ' αυτές καί οί μαθηματικές, πού στηρίζονται στή λογική, εἶναι άνεξάρτητες άπό κάθε ψυχολογική λειτουργία καί αύθυπόστατες. Αυτό έγινε κυρίως μέ τή νεώτερη λεγόμενη φαινομενολογική φιλοσοφία, πού ιδρυτής της θεωρεῖται ὁ Χοῦσσερλ. Βάση καί άφετηρία καί στήν περίπτωση αύτή ἦταν καί πάλι ὁ άνθρωπος. Ἡ διαδικασία πού άκολουθήθηκε για τόν καθορισμό τής έννοίας του ἦταν αύστηρά λογική. Τό μόνο θετικό δεδομένο για τό ὅποιο δέν μπορούμε νά άμφιβάλλωμε εἶναι ὁ άνθρωπος. Κατά συνέπεια άν θέλωμε νά κατανοήσωμε τό ὄν, τήν πραγματικότητα πρέπει άναγκαῖα νά ξεκινήσωμε άπ' αύτό τό μόνο, τό άναμφισβήτητο δεδομένο. Καί τοῦτο εἶναι άπλούστατο, γιατί άκριβώς ὁ άνθρωπος εἶναι τό μόνο ὄν πού νοεῖ, πού χάρις σ' αύτήν τήν νόησή του διαπιστώνει καί βεβαιώνεται για τήν ὕπαρξή του. Νοῶ άρα ὕπαρχω. Ἡ παλαιά άρχή τοῦ Καρτέσιου πού άποτελοῦσε βασικά τή μεθοδολογική άφετηρία για τή μελέτη τοῦ ανθρώπου καί τοῦ κόσμου ὅπου ζῆ, γίνεται τώρα ή μόνη θετική βάση για τή φιλοσοφία.

Ἡ ὁ κόσμος, τά δεδομένα τών αἰσθήσεών μας, οί παραστάσεις μας μπορεῖ καί νά μὴν ὕπαρχουν, αλλά ἐγώ τό ὕποκείμενο πού νοεῖ, εἶμαι τό μόνο θετικό δεδομένο καί πάνω σ' αύτό θά βασισθῆ, άν μπορῆ νά βασισθῆ, κάθε πραγματικότητα. Τό πρόβλημα λοιπόν εἶναι νά ἐξετασθῆ ή λειτουργία αύτῆς τής νόησῆς μας για νά ἐξακριβώσωμε

κατὰ ποιὸν τρόπον συνάπτονται οἱ σχέσεις μας μὲ τὸν κόσμον : αὐτὲς προέρχονται ἢ προϋπθέτουν ἕναν κόσμο ποὺ ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ μᾶς, ἢ μήπως πηγάζουν ἀπὸ τὴ συνείδησή μας, ὅποτε σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ κόσμος ὑπάρχει χάρις στὴ συνείδησή μας; Φυσικὰ ἢ φαινομενολογικὴ αὐτὴ ἄποψη δὲν εἶναι καὶ τόσο νέα καὶ γνωρίζομε πῶς μιὰ τόσο ἀκραία ἄποψη εἶχαμε καὶ παλαιότερα μὲ τὴ λεγόμενη ὑποκειμενικὴ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία τοῦ Μπέρκλεϋ. Μόνο ἐγὼ ὑπάρχω καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἀπόρροιες τῆς συνείδησής μου, ἢ πραγματικότητά εἶναι μιὰ ἀπλὴ παράστασή μου. Κατὰ τὴ φιλοσοφία αὐτὴ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας μας δὲν μᾶς δίδουν τὴν ἀληθινὴ εἰκόνα τῆς πραγματικότητος. Ἡ μόνη ἀναντίρρητη καὶ αὐταπόδεικτη πραγματικότητά εἶναι τὸ νοοῦν ὑποκείμενο, τὸ ὑπερβατικὸ ἐγὼ, ὅπως θὰ τὸ ἀποκαλέσῃ ὁ Χοϋσσερλ. Τοῦτο οὐσιαστικὰ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς πραγματικότητος καὶ μολονότι σχετίζεται μ' αὐτόν, δὲν ἀνήκει σ' αὐτόν. Στὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴ ἡ φιλοσοφία ποὺ ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὸ ὄντως ὄν δὲν μπορεῖ νὰ ἐνδιαφερθῇ γιὰ τὸν κόσμο τῆς ἐμπειρίας, γιὰτὶ δὲν τῆς προσφέρει καμμιά ἀδιαμφισβήτητη βάση. Ἔτσι τὸ κύριόν τῆς μέλημα γίνεται τὸ φαινομενολογικὸ ἐγὼ καὶ κυρίως ἡ μελέτη τῆς συνείδησός του καὶ τῆς λειτουργίας τῆς.

Ἡ φαινομενολογία ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ συνείδησις τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐγὼ βασίζεται καὶ λειτουργεῖ χάρις στίς ἐκ τῶν προτέρων δεδομένες ἐννοίες τῆς λογικῆς, τίς ὁποῖες πάλι δὲν τίς ἀνακαλύπτομε μὲ καμμιά λογικὴ διαδικασίαν, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐνόρασιν. Τελικὰ λοιπὸν ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἀνακάλυψις τῆς μεταφυσικῆς ροῆς τῆς συνείδησις, ὅπως αὐτὴ ἐπιτελεῖται καθαρὰ καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἐπιμιξίαν μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Αὐτὰ ἀποκτοῦν ἀξία μόνον ἐφ' ὅσον ἀποκαθαρθοῦν, διὰ μέσου τῶν ἐκ τῶν προτέρων ὑπαρχουσῶν λογικῶν ἐνοιῶν, γιὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐνσωμάτωσός τους στὴ συνείδησιν. Ἀλλὰ τότε καὶ μὲ τὴν φαινομενολογίαν ὁ κόσμος τῆς πραγματικότητος οὐσιαστικὰ μηδενίζεται καὶ ὑπάρχει μόνον στὴ συνείδησή μας ὡς ὑπερβατικόν, πέρα ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν, δεδομένον. Ἡ μεταφυσικὴ ἐμπειρία τῆς φαινομενολογίας εἶναι ἄσχετη καὶ βασικὰ ἀντίθετη μὲ τὴν ἐμπειρίαν ποὺ ἀποκτᾶμε συνήθως βασιζόμενοι στὰ αἰσθητήριά μας. Μόνο ὅταν θὰ συγκροτήσωμε τὸν ἰδεώδη ὑπερβατικὸν κόσμο τῆς πραγματικότητος θὰ μπορούμε νὰ κατέλθωμε καὶ πρὸς τὸν κόσμον τῆς κοι-

νης έμπειρίας, για να τον κατανοήσωμε άπροκατάληπτα, γιατί κατά κάποιον τρόπο ο έμπειρικός κόσμος είναι άντανάκλαση του ύπερβατικού.

Και με τή φιλοσοφία λοιπόν του Χοϋσσερλ, και με όλα τα συγγενή φιλοσοφικά ρεύματα ξαναγυρίζομε στον μεσαιωνικό σχολαστικό ρεαλισμό. Ξαναγυρίζομε δηλαδή στην αντίληψη πως οι γενικές και άπόλυτες έννοιες που κατασκευάζει και χρησιμοποιεί το πνεύμα μας δεν είναι άπλές όνομασίες που ύποδηλώνουν και έκπροσωπούν τα πράγματα, αλλά αυτή καθ' έαυτήν ή αίώνια και αναλλοίωτη ούσία των πραγμάτων. Αύτες ύπάρχουν πριν από τα πράγματα του κόσμου όπου ζοϋμε, είναι τα ούνιβερσάλια άντε ρέμ, καθώς τις έλεγαν. Έτσι εισάγεται πάλι ή διαρχία όσο και άν ή φαινομενολογία έμφανίζεται πολλές φορές ως νοησιαρχικός μονισμός, δηλαδή ή θεωρία που ύποστηρίζει πως το μόνο που ύπάρχει είναι ή νόηση όπως περικλείνεται στο μεταφυσικό έγώμας και πως το κάθε τι είναι άπόρροια και δημιούργημα αυτής της ιδεώδους και άύλης ούσίας. 'Ο άνθρωπος έπίσης αυτή τή φορά γίνεται καθαρή έννοια, ιδέα, άφηρημένη συνείδηση. Κύριο θέμα λοιπόν είναι ή μελέτη της ύφης και της λειτουργίας αυτής της νόησής του. 'Ο άνθρωπος όντας ο φορέας της ύπερβατικής συνείδησης, ως μόνης άναμφισβήτητα ύπάρχουσας πραγματικότητας, άποκαλύπτει τις λογικές έννοιες που ένυπάρχουν μέσα του εκ των προτέρων, για ν' άντιληφθή έν συνεχεία και τον κόσμο της πραγματικότητας. Προβάλλοντας τή συνείδησή του προς τον κόσμο της έμπειρίας δημιουργεί τήν αύθεντική ύπαρξή του, το σκοπό και τήν άποστολή της ζωής του.

'Υπό τήν έντονη επίδραση της φαινομενολογίας του Χοϋσσερλ άναπτύσσεται έν συνεχεία ή φιλοσοφία του Μάρτιν Χάϊντεγγερ. Και γι' αυτόν ή μόνη δεδομένη πραγματικότητα είναι ο άνθρωπος και από αυτόν θα ξεκινήσωμε για τή γνώση του όντος, της πραγματικότητας. Κατά συνέπεια άνακύπτει και πάλι ως βασικό αξίωμα για τή φιλοσοφία ή μελέτη του πως μπορεί ο άνθρωπος ν' άντιληφθή και να κατανοήση αυτόν τον κόσμο της πραγματικότητας, και τή θέση του μέσα σ' αυτόν. 'Ο άνθρωπος ύπάρχει μέσα στον κόσμο, είναι ύπαρξη έν τω κόσμω και σε τελευταία άνάλυση ο άνθρωπος είναι το όν όπου άποκαλύπτεται ο κόσμος, το όν που αίσθάνεται πως βρίσκεται μέσα σ' αυτόν τον κόσμο. Με τον κόσμο όμως της πραγματικότητας άσχολεϊται ή έπιστήμη. Τα

δεδομένα της παρ' ὅλα αὐτά, καθὼς εἶπαμε, μᾶς δίνουν μόνο μιᾶ ἀποσπασματικὴ εἰκόνα της, μᾶς προσφέρουν δηλαδὴ μερικὲς καὶ τμηματικὲς εἰκόνες τοῦ ὄντος. Ἀντίθετα ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ὄν ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχη πλήρη συνείδηση τῆς ὄντολογικῆς του ὑπόστασης, γιατί περικλείνει μέσα του τὸν ἴδιο τὸ λόγο τῆς ὑπαρξῆς του. Ἡ ὑπαρξὴ του αὐτὴ εἶναι κάτι τὸ πρωταρχικό, πέρα οὐσιαστικά ἀπὸ τὸ φυσικὸ χῶρο καὶ χρόνο ὅπου ζῆ. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως χάρις σ' αὐτὸν τὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο συνάπτει τὶς σχέσεις του μὲ τὸν κόσμον. Βλέπομε πῶς σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο τὸ ὑπερβατικὸ ἐγὼ τοῦ Χάϊντεγγερ γίνεται κάπως περισσότερο ἀντικειμενικό. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ζώντας μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον, ὅπου ἔχει ὑποστει κατα κάποιον τρόπο μιᾶ πτώση, κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη προσπάθεια νὰ συνάψῃ σχέσεις μ' αὐτὸν τὸν κόσμον καὶ αὐτὸ τοῦ δημιουργεῖ τὸ αἶσθημα μιᾶς διαρκοῦς φροντίδας.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος νὰ μεριμνᾷ γιὰ τὰ ἄλλα ἐγκόσμια πράγματα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἄλλα πρόσωπα μὲ τὰ ὁποῖα συμμερίζεται τὴ ζωὴ, γιατί κυριαρχεῖται πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀκατανίκητη τάση νὰ πλησιάσῃ τὰ ὑπάρχοντα πρόσωπα καὶ πράγματα. Καὶ τοῦτο γιατί μόνον μ' αὐτὴν τὴν προσέγγιση εἶναι σὲ θέση ν' ἀντιμετώπισῃ τὶς βιοτικὲς ἀνάγκες του. Ἔτσι ἀποκαλύπτει τί μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον ὅπου βρίσκεται, δηλαδὴ τὶς δυνατότητές του ἀναφορικὰ μὲ τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν ἄλλων προσώπων. Τὴν συνείδησή του αὐτὴ γιὰ τὶς δυνατότητές του, δὲν τὴν ἀποκτᾷ μὲ τὴ γνωστὴ ἐμπειρία τῆς καθημερινῆς πράξης, ἀλλὰ μὲ ἓνα εἶδος «συναίσθηματικῆς ἐνόρασης», καθὼς λέγεται. Συνέπεια αὐτῆς τῆς ἐνόρασης εἶναι πῶς ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται περιπλεγμένος σ' ἓναν κόσμον ὅπου διαρκῶς ἔχει ν' ἀντιμετώπισῃ ἐνάντιες δυνάμεις, δυνάμεις ποὺ τὸν ἀπειλοῦν κάθε στιγμὴ μὲ τὴν καταστροφή, γι' αὐτὸ καὶ τὸ συνεχὲς αἶσθημα ποὺ τὸν κυριαρχεῖ εἶναι πῶς βρίσκεται καταδικασμένος στὴ φθορά. Ὑπὸ τὸ αἶσθημα αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος ρυθμίζει τὴ θέση του μέσα στὸν κόσμον καὶ καταστρώνει ἓνα σχέδιο δράσης ἐπὶ τῆ βάσει τῶν δυνατοτήτων ποὺ ἀποκαλύπτει μέσα του. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ αὐτὴ τῆς ἐνεργοῦ ἀντιμετώπισης τῆς ζωῆς, τῆς φροντίδας ποὺ μᾶς παρακινεῖ γιὰ δράση, ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ συγκροτῇ τὴν ὑπαρξὴ του, νὰ ὀλοκληρώνη τὸν ἑαυτό του, γίνεται ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του καὶ προετοιμάζεται γιὰ τὸ ἄλμα τῆς

ἐλευθερίας. Ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἀγελαία καὶ σχηματικὴ ἀντίληψη τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία βρίσκεται ἀπλῶς μέσα στὸν κόσμον δίχως οὐσιαστικὰ νὰ ἔχη τὴ συνείδηση αὐτῆς τῆς τοποθέτησής του, ὅπως συμβαίνει γιὰ ὅλους ὅσους ζοῦν τὸ γνωστὸ καθημερινὸ βίωμα, καὶ ὑψώνει τὸν ἑαυτό του στὴν κορυφὴ αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, πάνω ἀπὸ τὰ ἀδιέξοδα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, στὸ σημεῖο ὅπου ἀντικρῦζει καὶ κατακτᾷ τὴν καθαρὴ, τὴν ἀληθινὴ του φροντίδα γιὰ τὴν λυτρωμένη του ὕπαρξη.

Πῶς ὅμως κατορθώνει ὁ ἄνθρωπος ν' ἀναδυθῆ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄχρωμη καὶ ἀδιάφορη συνειδησιακὴ κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἀπλῶς ζῆ τὸν καθημερινὸ βίον του, γιὰ νὰ μεταβῆ στὴ σφαῖρα τῆς ἀληθινῆς ὕπαρξης; Αὐτὸ τὸ κατορθώνει μὲ τὸ αἶσθημα τῆς ἀγωνίας. Ἡ ἀγωνία αὐτὴ δὲν ἀπορρέει ἀπὸ κανένα εἶδος φόβου, γιὰτὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ κάποιο συγκεκριμένο ἀντικείμενο ποὺ μᾶς φοβίζεται. Ἡ ἀγωνία αὐτὴ ἀπορρέει ἀπὸ μιὰ περιοχὴ ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸν πραγματικὸν κόσμον. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἀκριβῶς τὸ αἶσθημα αὐτὸ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ μηδέν γιὰ κάθε τι τὸ ἐγκόσμιο ὅπου ζῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸν θάνατον, ποὺ εἶναι ἡ κοινὴ μοῖρα γιὰ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει. Ἀντικρῦζοντας ὅμως καὶ ἀναλογιζόμενος ὁ ἄνθρωπος τὸν ἀναπόφευκτον θάνατό του τὸν δέχεται θαρραλέα, γιὰτὶ μὲ τὴν πλήρη συνείδηση ποὺ ἀποκτᾷ γιὰ τοῦτο, ἔχει ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ φόβον τοῦ θανάτου καὶ ἔχει καθορίσει ὁ ἴδιος τὴν εὐθύνη του ἀπέναντι στὴ ζωὴ. «Οἱ ὀρθῶς φιλοσοφοῦντες ἀποθνήσκουν μελετῶσιν», ἔλεγε καὶ ὁ Πλάτων. Ἀναλαμβάνει λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑποστῆ τὴ ζωὴν του, γιὰτὶ φέρει τὸ βάρος τῆς. Βαρύνεται κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὴν ἐνοχὴ τῆς καὶ ἀναλαμβάνει νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ ζωὴν του ὡς τὴ μόνη πραγματικὴ ὕπαρξη ποὺ προβάλλει συνεχῶς τὴν παρουσίαν της μέσα στὸν κόσμον. Μόνον ἔτσι ὁ ἄνθρωπος διατηρεῖ τὴν πρωταρχικὴν του ἐνότητα καὶ δημιουργεῖ τὸν ἀληθινὸν ὑπαρξιακὸν χρόνον ὅπου ζεῖ καὶ ποὺ δὲν εἶναι διασπαρμέναι στιγμῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἐνιαία ροὴ τῆς ζωῆς, τὸ χρόνον ποὺ περικλείνει ταυτοχρόνως τὸ παρόν, τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον. Ἡ ὕπαρξη μένει πάντοτε ἐκεῖνο ποὺ εἶναι καὶ ποὺ τὸ ἀνακαλύπτει στὰ βᾶθη τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του.

Βέβαια δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀρνηθῆ τὴν βαθύτατη σημασίαν τῶν ψυχολογικῶν ἀναλύσεων τοῦ Χάϊντεγγερ, εἰδικώτερα τὴ λεπτομερειακὴ ἀνάλυσιν τῆς ἐννοίας τοῦ

κοινοῦ χρόνου, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ συνήθης ἄνθρωπος, ποὺ ζῆ ἀγνοῶντας οὐσιαστικά τὸ βαθύτερο νόημα τῆς ζωῆς καὶ δὲν μπορεῖ φυσικά νὰ ἀντιληφθῆ οὔτε τὸν κοσμολογικὸ χρόνο τῆς ἐπιστήμης οὔτε πολὺ περισσότερο τὸν ἀληθινὸ ὑπαρξιακὸ χρόνο. Ὅμως καὶ μὲ τὴ φιλοσοφία αὐτὴ διατρέχουμε τὸν κίνδυνο νὰ μηδενίσουμε τὸ χρόνο ποὺ ὑπάρχει ἀντικειμενικά καὶ ἔξω ἀπὸ ἑμᾶς. Ἐν συνεχείᾳ, φυσικά, ἡ βαθύτερη κατανόηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης εἶναι ἓνα αἶτημα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ ἐπιβεβλημένο, μὲ τὴ διαφορὰ πὼς τὴ βασικὴ ἀντίληψη τοῦ Χάϊντεγγερ γιὰ τὴν φροντίδα ἀπ' ὅπου φθάνουμε στὴν ἀγωνία θὰ πρέπει νὰ τὴν κρίνουμε ὄχι μὲ τὴν ἀναγωγή τῆς σέ ἔννοιες ποὺ ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὸν πραγματικὸ κόσμο, ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ σὰν αἶσθημα ποὺ κυριαρχεῖ ἐντονώτερα στὴν ἐποχὴ μας καὶ ποὺ πηγάζει ἀπὸ μιὰν ὀρισμένη ἱστορικὴ κατάσταση ποὺ δημιουργεῖ αὐτὸ τὸ αἶσθημα, καὶ προκαλεῖ τὶς ἀνυπέβλητες φροντίδες γιὰ τὸ βίο μας καὶ τὴν ἀγωνία γιὰ τὸ μέλλον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Τί σημασία ἄλλως τε θὰ μπορούσε νὰ ἔχη ἡ ἐλευθερία τῆς δράσης μας ἐπὶ τῆ βάσει τῶν δυνατοτήτων ποὺ τὶς ἀνακαλύπτομε μ' ἓναν τρόπο ἔξω ἀπὸ τὴν συνήθη ἐμπειρία, σὰν κάτι ποὺ προϋπάρχει ἀπὸ μᾶς, καὶ ποιά ἡ ἀνθρωπολογικὴ σημασία αὐτῆς τῆς δράσης μας, ἀφοῦ οὐσιαστικά ἀδιαφοροῦμε γιὰ τοὺς συνανθρώπους μας καὶ ἀφοῦ μηδενίζουμε τὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ βαδίσουμε πρὸς τὴν δική μας τὴν πληρότητα, πρὸς τὴν ἀληθινὴ ὑπαρξὴ μας μὲ τὴν ἀνδρεία ἀντιμετώπιση τοῦ θανάτου μας; Πάλι βλέπομε νὰ διαγράφεται πίσω ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴ θεωρία ὁ ἀναρχικὸς ἀτομικισμὸς, ποὺ θεωρεῖ ὡς ὑπέρτατη ἀξία τὸ χωριστὸ καὶ αὐτόνομο ἄτομο.

Ἄκριβῶς γι' αὐτὰ τὰ ἀδιέξοδα ποὺ δημιουργοῦνται πολλοὶ ρώτησαν ἂν ἡ φιλοσοφία αὐτὴ πραγματικά μᾶς δίδει τὴν δυνατότητα γιὰ νὰ φθάσουμε στὴν ἀληθινὴ ὑπαρξη ἢ εἶναι, καθὼς σημείωσε χαρακτηριστικὰ ὁ Μπερντιάεφ μιὰ θεωρία περὶ ὑπάρξεως; Χαρακτηριστικὸ πὼς ὁ Κίρκεγκααρντ, ποὺ βρίσκεται στὴν ἀφετηρία ὄλων αὐτῶν τῶν ὑπαρξιακῶν συστημάτων ζοῦσε τὴν ὑπαρξη ὡς πάθος, περιγράφοντας τὶς ψυχολογικὲς ἀπηχήσεις τῆς, καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ καθώριζε τὰ στάδια τῆς βαθμιαίας λύτρωσης τοῦ ἀνθρώπου. Ὅποτε ρωτᾶμε μήπως ἔγινε, καθὼς εἰπώθηκε, μιὰ ἀντιστροφή τῆς διδασκαλίας

για την ύπαρξη και το ζωντανό της περιεχόμενο αντικαταστάθηκε από μιαν νοησιαρχική και άφηρημένη έπεξεργασία της¹. Για τον Κίρκεγκαρντ άλλωστε βαθύτατα έπηρασμένον από την Παλαιά Διαθήκη, ή ζωή είναι μια διαρκής δοκιμασία και ένα αίσθημα άπελπισίας είναι συνηφασμένο μ' αυτήν, γιατί πάντοτε έχομε τή συνείδηση τής ένοχής, που άπορρέει από το προπατορικό άμάρτημα. Άλλά στην περίπτωση αυτή μόνο με την πίστη, καθώς λέγει, με το άληθινό πάθος θα έπιτύχωμε το θαύμα τής λύτρωσής μας², θα κατακτήσωμε τον ίλιγγο τής άληθινής έλευθερίας και αυτό ποτέ δέν μπορούμε να το διδαχθούμε ούτε και να το άποκτήσωμε με μια συστηματοποιημένη γνώση, γιατί, καθώς τονίζει ίδιος: «άκριβώς ή ύπαρξιακή σκέψη είναι ανεπίδεκτη να μεταβιβασθ ή σε άλλον». Στον Κίρκεγκαρντ ύπάρχει ή αίσιόδοξη άποψη ένός ύπαρξιακού άνθρωπισμοϋ, γιατί άπορρέει από την χριστιανική αντίληψη, που πιστεύει πως μπορεί να ύπερνικήση την άγωνία, τον «φόβο τής διαπτώσεως» καθώς έλεγε ο Δαμασκηνός³ και που μάς δημιουργεί, καθώς σημειώνει εϋστοχα ο Τατάκης, την δυνατότητα όχι μόνον να κατανοήσωμε την ύπαρξη, αλλά και να τή σώσωμε, κι' όχι άπλώς να συλλάβωμε την ούσία της, όπως κάνει ο φαινομενολογικός ύπαρξισμός του Χάϊντεγγερ.

Άλλωστε μια σύντομη αναδρομή στην φιλοσοφία του Σάρτρ που άπορρέει άμεσα από τον Χάϊντεγγερ θα μάς διαφωτίση καλύτερα αναφορικά με τα τελικά σημεία όπου φθάνομε μ' αυτήν.

Βασική για τον Σάρτρ έννοια είναι ή ύποκειμενικότητα, το άνθρώπινο έγώ. Αυτό άποτελεί το σταθερό και αναλλοίωτο γεγονός μέσα στον κόσμο. Το πρώτο συνταρακτικό συμβάν είναι πως γεννιόμαστε μέσα στον κόσμο, «πίπτομε» ή καλύτερα άπορριπτόμαστε μέσα στον κόσμο καθώς λέγει ο Χάϊντεγγερ. Η γέννηση όμως αυτή δέν αντιπροσωπεύει άκόμα τίποτα για τον άνθρωπο. Η ύπαρξη του θα δημιουργηθ ή με την έλευθερία τής έκλογής για τον τρόπο τής ζωής του που θα προκρίνη. «Ο άνθρωπος προ-

1. Max Broad: Kierkegaard, Heidegger, Kafka. Περιοδικό L'Arche, τεϋχος 21, 1946.

2. Το θέμα αυτό αναπτύσσεται από τον Κίρκεγκαρντ στο έργο του: «Η έννοια τής άγωνίας».

3. B. Tatakis: La philosophie byzantine σελ. 112 Παρίσι 1949, στη σειρά τής Histoire de la Philosophie, του É. Brehier.

τα πρώτα είναι, ύστερα μόνο γίνεται το άλλο ή εκείνο... «Ο άνθρωπος θα δημιουργήσει μόνο του την ουσία του» λέγει ο Σάρτρ. Και δεν μπορεί να γίνει διαφορετικά, γιατί στον άνθρωπο προηγείται ή ύπαρξη και ακολουθεί ή ουσία, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με τον υπόλοιπο φυσικό κόσμο. Ο Σάρτρ άλλωστε δεν αφήνει εύκαιρα που να μην διακηρύξει αυτόν το διαχωρισμό ανάμεσα στο φυσικό και ανθρώπινο κόσμο. Θέλομε, λέγει ο Σάρτρ, να συγκροτήσωμε το ανθρώπινο βασίλειο ως ένα σύνολο αξιών που ξεχωρίζουν από το βασίλειο της ύλης. Πώς όμως δημιουργούμε την ανθρώπινη αυτονομία μας; Με την ελευθερία της έκλογής. Και με την έκλογή των σκοπών, που απορρέουν από τις υπάρχουσες μέσα μας δυνατότητες για την ύπαρξή μας, προχωρούμε αδέσμευτοι από οποιαδήποτε ήθικη αντίληψη και χωρίς να χρειάζεται να στηριχθούμε πουθενά. Η μοίρα μας άλλωστε είναι η ελευθερία, αλλά η ελευθερία αυτή είναι μια μεταφυσική κατηγορία και για να την πληρώσωμε, να την γεμίσωμε, πρέπει να εφευρίσκωμε άκατάπαυστα τον άνθρωπο¹. Την έκλογή μας αυτή δεν μας την υπαγορεύει καμμιά ήθικη, ούτε μας την υποδειχνει κανένα σημείο. Κανένας Θεός και κανένα σχέδιο δεν μπορεί να προσαρμόση τον κόσμο, και τις δυνατότητες που προσφέρει, στη βούλησή μου. Όλα εξαρτώνται από τη δράση μου και τελικά κι' αυτή είναι ανέλπιδη. Είμαι έτοιμος για το κάθε τι και μπορώ να κάμω το κάθε τι. Αυτός είναι ο αυθορμητισμός του ζώντος όντος, όπως λέγει ο Σάρτρ. Μόνο στη δράση, όποια κι' αν είναι, υπάρχει ή πραγματικότητα. Με τη δράση κατακτούμε την προσωπικότητά μας, γιατί με τη δράση συγκροτείται ή συνείδησή μας. Η δράση όμως αυτή προσδιορίζεται τελικά από την έκλογή της ελευθερίας μου και όχι από τα πράγματα που μας αναγκάζουν να ενεργήσωμε με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο. Μέσα όμως σ' αυτή τη δράση υπάρχει ή μεγάλη οδύνη μας. Πάντα ποθοῦμε να φτάσωμε στην άκεραιότητα του όντος μας. Όσο όμως προσπαθοῦμε να γνωρίσωμε τον κόσμο τόσο μπλεκόμαστε σ' αυτόν, εις βάρος της αληθινής ύπαρξής μας και με αυτή την εμπλοκή μας στον κόσμο τον μηδενίζομε. Ο κόσμος προβάλλει από την ανυπαρξία του

1. Sartre: L' existentielisme est un humanisme. Έκδόσεις Nagel σελ. 37.

χάρις σ' ἐμᾶς, χάρις στήν ἀνθρώπινη συνείδηση. Καί ἡ κάθε συνείδηση δημιουργεῖ τὸ δικό της τὸν κόσμο.

Ἐπαναλαμβάνοντας καί ὁ Σάρτρ τὰ λόγια τοῦ Χάϊντεγгер λέγει πῶς εἴμαστε τὸ ὄν χάρις στὸ ὁποῖο ὑπάρχει ὁ κόσμος. Χωρὶς τὴ συνείδησή μας ὁ κόσμος θὰ ἦταν κάτι ἀκατανόητο. Χάρις στήν ἀνθρώπινη συνείδηση ἀποκτάει τὴ σημασία του, προσφέρεται στήν κατανόηση καί περιβάλλεται ἀπὸ τὸ δίκτυ τῶν φαινομενολογικῶν οὐσιῶν, δηλαδή ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν σχέσεων τῆς συνείδησής μας μετὰ τὰ πράγματα. Ὁ κόσμος συγκροτεῖται ἀπὸ τὴ γνώση ποὺ δημιουργοῦμε γι' αὐτόν. Ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει «δὲν εἶναι ἡ πραγματικότητα τοῦ πράγματος, ἀλλὰ ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ φαινομένου», ἐκείνη δηλαδή ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴ συνείδησή μας. Στὴ διεργασία τῆς γνώσης ἡ συνείδηση ποὺ γνωρίζει εἶναι ἀσύλληπτη. Ὑπάρχει ἡ παρουσία τοῦ πράγματος ποὺ γνωρίζομε ἂν καὶ τελικὰ μηδενίζεται κι' αὐτό. Καί νὰ πῶς τὸ διατυπώνει ὁ ἴδιος ὁ Σάρτρ: «Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι τὸ μηδέν χάρις στὸ ὁποῖο ὑπάρχουν τὰ πράγματα.....(συνεπῶς, σημειώνομε ἐμεῖς, ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργοῦμε αὐτόν τὸν κόσμο, ποὺ τὸν γεμίζομε μετὰ τὰ περιεχόμενα τῆς συνείδησής μας), καὶ συνεχίζει ὁ Σάρτρ, ἡ γνώση εἶναι ὁ κόσμος, γιὰ νὰ ἐκφραστοῦμε ὅπως ὁ Χάϊντεγгер, κι' ἔξω ἀπ' αὐτὴν ὁ κόσμος εἶναι τίποτα... καὶ τὸ τίποτα εἶναι ἡ ἀνθρώπινη οὐσία». Ὑπάρχει ἀπειρία παρόμοιων καταπληκτικῶν ἀφορισμῶν, ποὺ με δυσκολία τοὺς παρακολουθοῦμε, γιὰ νὰ καταλήξωμε τελικὰ νὰ ἐγκλωβιστοῦμε σὲ ἓνα φοβερὸ ὅσο καὶ ἀνυπέρβλητο μηδέν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ἐνσάρκωση μιᾶς προσπάθειας καὶ ἀποβλέπει διαρκῶς νὰ ξεπεράσῃ τὴν ὑπαρξή του. Πρὸς τὰ ποῦ ὅμως; Πρὸς τὸν κόσμο ποὺ προϋποθετικὰ εἶναι μηδέν καὶ ὑπάρχει χάρις στὴ συνείδησή μας; Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν τὴν ἐλευθερία του, τὴν ζωὴ του καὶ τὴ λύτρωσή του θὰ τὴν ζητήσῃ μέσα στὴ ἴδια τὴ συνείδησή του καὶ πουθενὰ ἄλλοῦ. Παρ' ὅλ' αὐτὰ δὲν μπορεῖ νὰ μὴ δημιουργήσῃ τὸν κόσμο, ἂν καὶ ἡ ὑπαρξὴ αὐτοῦ τοῦ κόσμου εἶναι καθαρὰ φαινομενολογικὴ ἀπόρροια τῆς συνείδησής μας, καθὼς εἶπαμε, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει πῶς κατευθυνόμενοι πρὸς τὸν κόσμο οὐσιαστικὰ κατευθυνόμεσθε πρὸς τὴν συνείδησή μας ἢ καλύτερα ξαναγυρίζομε σ' αὐτήν. Ἔτσι ὁ φαῦλος κύκλος κλείνει.

Πῶς ὅμως νὰ στηριχθοῦμε στὸν σαρκικὸ ὑπαρξισμό ποὺ περικλείει ἀνυπέρβλητες ἀντιφάσεις; Ἡ ἐλευθερία

μᾶς προτρέπει, λέγει, γιὰ τὴν ἐκλογή. Τελικὰ ὅμως ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας. Ἡ ἐλευθερία μας λοιπὸν δὲν εἶναι παρὰ ἐκτέλεση ἐκείνου ποῦ ἐν δυνάμει κλείνομε μέσα μας, ὁπότε παύει νὰ εἶναι ἐλευθερία. Εἴμαστε τὸ πᾶν καὶ οὐσιαστικὰ ἀνεξέλεγκτοι, προσδιορίζομαστε ὅμως τελικὰ ἀπὸ τὰ ἀναλλοίωτα βιολογικὰ γεγονότα τῆς γέννησης, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου μας. Δὲν ὑπάρχει εἰδικὸ κριτήριον, οὔτε ἠθικὴ ἀξία ἔξω ἀπὸ μᾶς, ὡς τόσο ὅμως εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς κάποιας καθολικῆς μορφῆς ἠθικῆς, ἀφοῦ π.χ. μπορούμε γιὰ τὴν πράξιν μας νὰ ἔχωμε ὡς πρότυπο ἕναν ἄνθρωπο ποῦ ἔζησε σὲ ἄλλῃ ἐποχῇ. Ἄλλὰ τί σημασία ἔχουν ὅλα αὐτὰ, ἀφοῦ ἡ δημιουργία τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης χρειάζεται, γιὰ νὰ ξεπεράσῃ καὶ νὰ ὑπερβῇ μιὰ κατάστασιν, νὰ τὴν μηδενίσῃ προηγούμενα; Ἔτσι ἡ ἐλευθερία μας εἶναι μηδενισμὸς. Καὶ ὅταν ξεπεράσωμε ὅλα αὐτὰ τὰ ἀλλεπάλληλα μηδὲν καταλήγομε στὸ ἀκρότατο ὄριο τῆς ὑπαρξῆς μας, ποῦ καὶ αὐτὸ δὲν τὸ γνωρίζομε παρὰ μόνο ἀπὸ τὸ ὅτι κυριευόμαστε ἀπὸ ἕνα αἶσθημα ναυτίας.

Θὰ ἦταν ὅμως ἀτελής αὐτὴ ἡ σκιαγραφία τῶν ὑπαρξιακῶν θεωριῶν ἂν δὲν μιλούσαμε καὶ γιὰ τὸ Γιάσπερς. Καὶ γιὰ τὸ φιλόσοφο αὐτὸν ἡ ὑπαρξὴ εἶναι αὐτόνομη καὶ ἀναγκαῖα ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς πραγματικότητος. Ἡ τελείωσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπιτελεῖται σ' ἕναν κόσμον ποῦ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς πραγματικότητος. Καὶ αὐτὸ εἶναι αὐτόνομη γιὰτὶ ὁ κόσμος τῆς πραγματικότητος εἶναι πεπερασμένος. Ἄλλὰ γιὰ νὰ φθάσωμε σ' αὐτὸν τὸν χῶρον δὲ μπορούμε νὰ ἔχωμε κανένα ἀποδεικτικὸ σημεῖον. «Γιὰτὶ ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι μιὰ πραγματικότητα δίχως δυνατότητα, ἀπόλυτη πραγματικότητα καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὴν δὲν ὑπάρχει τίποτα». «Μόνον διαρρηγνύοντας τὸν κύκλον τοῦ κόσμου, συνεχίζει ὁ Γιάσπερς, πρᾶγμα ποῦ μᾶς τὸ ἐπιτρέπει ἡ φιλοσοφικὴ ἀνερεύνησις τοῦ κόσμου, καὶ ἐπανερχόμενοι στὸν ἑαυτὸν μας, μπορούμε νὰ εἴμαστε ἕτοιμοι γιὰ τὴν ὑπέρβαση». Ἄλλωστε αὐτὸ εἶναι δυνατό. Μὲ τὴν ἰδιότυπην νοησιαρχικὴν διαλεκτικὴν τοῦ ὁ Γιάσπερς μᾶς λέγει πῶς μπορούμε νὰ σχηματίσωμε τὴν νοητὴν παράστασιν τῆς ἀπόλυτης αὐτῆς ὑ-

1. Οἱ χαρακτηριστικὲς αὐτὲς ἀντιλήψεις τοῦ Σάρτρ ἀναπτύχθηκαν στὸ ἄρθρον του: *Matérialisme et Révolution*, ποῦ δημοσιεύθηκε στὸ τεύχος τοῦ περιοδικοῦ *Temps Modernes*, σελ. 31, τῆς 1 Ἰουλ. 1946.

περβατικής πραγματικότητας. «Μπορούμε να διανοηθούμε λέγει, πώς υπάρχει κάτι τὸ ἀδιανόητο». Ὁ κόσμος τῆς πραγματικότητας εἶναι κάτι ξένο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, καὶ δὲν ὑπάρχει καμμιά δυνατότητα ἐπικοινωνίας καὶ οἰκειότητας μ' αὐτόν. Ἐν τούτοις ὁ κόσμος ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση γιὰ νὰ γεννηθῇ ἡ ὕπαρξη. Ἡ ὕπαρξη ὅμως μ' ὄλο πὺ γεννιέται μέσα στὸν κόσμο εἶναι κάτι διάφορο ἀπ' αὐτόν, γιὰ τοῦτο κι' ὁ προσδιορισμὸς τῆς οὐσίας τῆς ὕπαρξης μᾶς δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ καμμιά ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία πὺ προϋποθέτει τὸν ἐμπειρικὸ κόσμο. Ἄλλωστε γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιστῆμη μᾶς ἀποξενώνει ἀπὸ τὸν κόσμο. Ἡ ὕπαρξη ὅμως διακατέχεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπερβῇ τὸν ἑαυτὸ τῆς, τὴν ἐν τῷ κόσμῳ παρουσία τῆς.

Ἡ τελείωση τῆς ὕπαρξης δὲν βρίσκεται στὴ γνώση τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ στὴν ἐλευθερία καὶ στὴν ἐκλογή, στὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἀντικειμενικότητας, στὴν διάνοιξη μιᾶς διεξόδου ἀνάμεσα ἀπὸ αὐτόν τὸν ἐμπειρικὸ κόσμο, ἀπὸ τὴν μετάβαση ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ πρὸς τὸ μὴ ἀντικειμενικὸ. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὐτῆς τῆς ὑπέρβασης πρὸς τὴν πέραν τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου πραγματικότητας ἐπιβάλλεται, γιὰ τὸν ἄνθρωπο βρίσκεται σὲ ὠρισμένες ἀνυπέρβλητες ὀριακές καταστάσεις, ὅπου προσκρούει ἡ ζωὴ του. Καὶ ἀληθινὰ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνας διαρκῆς ἀγῶνας. Ὅ,τι κι' ἂν προσπαθῆσῃ νὰ πετύχῃ θὰ τὸ κατακτήσῃ μὲ πόνον καὶ στὸ τέλος ὄλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν θὰ προσκρούσῃ στὸ πλέον ἀναπόδραστο ὀριακὸ σημεῖο: στὸ θάνατο. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως εἶναι κάτι διάφορο ἀπὸ αὐτόν τὸν κόσμο τῆς πραγματικότητας. Παρ' ὄλα αὐτὰ ζῆ μέσα στὴν ἱστορικότητα, στὴν ἐκάστοτε δεδομένη ἀναγκαιότητα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου καὶ διατελεῖ ὑπὸ τὸν συνεχῆ ἀνταγωνισμὸ τῶν ἀντινομιῶν του. Ζῆ ἀνάμεσα στὴν ἐλευθερία καὶ στὴν ἀναγκαιότητα, στὴν ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους καὶ στὴ μοναξιά του, ἀνάμεσα στὴν πραγματικὴ ὕπαρξή του, πὺ εἶναι ἡ δυνατότητά του καὶ στὴν ἐμπειρικὴ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπόστασή του. Ζῆ κάτω ἀπὸ ἓναν διαρκῆ διχασμὸ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνέλθῃ στὴν ἀσύλληπτη περιοχὴ τοῦ ὑπερέραν, ὅπου οἱ ἀντινομίες αὐτὲς αἴρονται. Ἡ συνείδηση πὺ τὸν προσανατολίζει πρὸς τὸν κόσμο τὸν διαφωτίζει γιὰ τὸ ἀσυμβίβαστό του μ' αὐτόν καὶ τοῦ δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ τὸν ξεπεράσῃ, τὴν ἀνάγκη τῆς μεταφυσικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία βρίσκεται στὸν ὑπερέραν, ἐνῶ στὸν κόσμο ὑπάρχει ἡ σχετικὴ ἐλευθερία πὺ μᾶς

χρησιμεύει μόνο για ν' ἀπαλλαγούμε ἀπ' αὐτὸν καὶ νὰ δημιουργήσωμε τὴν ὑπαρξιακὴ μας συνείδηση, Χάρις στὴν ἐλευθερία ἐπιλέγω τὴ δυνατότητά μου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καὶ μὲ αὐτὴ τὴ δυνατότητά μου ξεπερνῶ, ὑπερβαίνω τὸ ἐμπειρικὸ ἐγώ μου.

Τὴν ὑπέρβαση ὅμως αὐτὴ δὲν τὴν κατανοοῦμε μὲ τὴν ἐμπειρικὴ γνώση, ἀλλὰ μ' ἓνα εἶδος πίστεως. Μὲ τὴν ἐλευθερία ὑπερτηδοῦμε τὶς ὀριακὲς καταστάσεις, τὸν ἀγῶνα, τὸν πόνον, τὸν θάνατον καὶ ἀνεβαίνομε στὸ ὑπερπέραν. "Ἀλλωστε ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότητα εἶναι τὸ σύμβολο, τὰ κρυπτογραφικὰ σημεῖα, τὰ ψηφία τοῦ ὑπερπέραν, τοῦ ἐπέκεινα. Ἐπειὶ τὰ ψηφία αὐτὰ προσφέρονται πρὸς ἀποκρυπτογράφηση μόνον σὲ ὅποιον εἶναι σὲ θέση νὰ τὰ διαβάσῃ καὶ φυσικὰ τὸ προνόμιον αὐτὸ παρέχεται σ' ἐκεῖνους πού μὲ τὴν ἐλευθερία, πού θέτει σὲ κίνηση τὴν δυνατότητα γιὰ αὐθεντικὴ ζωὴ, κατορθώνουν νὰ ἀποκαλύψουν τὸ ὑπαρξιακὸ τους ἐγώ. "Ἀλλωστε ὁ καθένας προβαίνει μὲ προσωπικὸ τρόπο στὴν ἀποκρυπτογράφηση αὐτὴν. Ἐπειὶ καὶ ἂν ἀκόμα κατορθώσωμε νὰ ἀποκρυπτογραφήσωμε τὰ σημεῖα ποῖα εἶναι ἡ κατάληξις; Τὸ ναυάγιον καὶ ἡ ἀποτυχία κάθε προσπάθειάς μας μέσα στὸν ἐμπειρικὸ κόσμον, ἡ ἐξαφάνισή μας καὶ ἡ ἐξαφάνισις τῆς πραγματικότητος, ἀφοῦ τὸ μὴ εἶναι, ἡ ἀνυπαρξία τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, εἶναι ἡ προϋπόθεσις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ, γιὰ τὸ εἶναι, γιὰ τὴν πραγματικότητά τοῦ ὑπερπέραν, τοῦ ἐπέκεινα. «Ἡ ὑπαρξὴ δὲν εἶναι ποτε ἀντικείμενον, εἶναι ἐκεῖνο πού εἶμαι καὶ πού δὲν μπορῶ οὔτε νὰ τὸ δῶ οὔτε νὰ τὸ γνωρίσω κι' ὅμως ὑπάρχει χάρις σὲ μιὰ γνώση πού μᾶς διαφωτίζει». Πραγματικὰ εἶναι ἀίνιγματικὴ ὅλη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία καὶ πολλοὶ τὸ ἀναγνωρίζουν καὶ ὄχι μόνον ἀίνιγματικὴ, ἀλλὰ καὶ ἀντιφατικὴ. "Ἀλλωστε ὁ ὁ Γιάσπερς μιλάει γιὰ τὴν ἀντιστροφὴ τῶν λογικῶν κατηγοριῶν: λ.χ. εἶμαι ἐκεῖνο πού γίνομαι, ἀλλὰ γίνομαι ἐκεῖνο πού εἶμαι, κι' αὐτὸ χαρακτηρίζεται ἐπίσημα ὡς φιλοσοφικὴ χρησιμοποίησις τοῦ φαύλου κύκλου. Ἐπὶ τὸν δὲν διατρεφόμενος, ἀλλὰ ὁ ἄλλος μόνον δι' ἐμοῦ ὑπάρχει. Ἐπειὶ πέραν ἀπὸ αὐτὸ ἔχομε καὶ τὸ παράδοξον: ἡ ὑπαρξὴ εἶναι ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξὴ εἶναι μέσα στὸν ἐμπειρικὸν κόσμον¹.

1. Ἐκτενέστερη ἐκθεσις τῶν ἀντιφάσεων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Γιάσπερς, βρίσκομε στὸ βιβλίον τοῦ Paul Ricoeur: Gabriel Marcel et Karl Jaspers. Παρίσι 1948.

Ἄσφαλῶς εἶναι κουραστικὴ ὅλη αὐτὴ ἢ συνοπτικὴ καὶ ἀποσπασματικὴ ἔκθεση τῶν βασικωτέρων φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς μας. Στὴν καλύτερη περίπτωση θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν χαρακτηρίσῃ ὡς ἓνα νέο ρωμαντισμὸ πού καταβαρᾶθρώνεται μέσα στὴν ἄβυσσο τοῦ ἄρρηκτου, ἐκείνου πού δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθῆ. Ἄν ὅμως ἦταν μιὰ μυστικοπαθὴς θεώρηση τῆς μοίρας μας καὶ τῶν δυνατοτήτων γιὰ τὴν λύτρωσή μας θὰ μπορούσε νὰ βρῆ μιὰ δικαίωση. Ὅλοι ὅμως αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι ἔρχονται χρησιμοποιώντας τὴν μέθοδο τῆς λογικῆς νὰ ἀναιρέσουν τὴν ἴδια τὴν λογικὴν, μετὰ τὴν ἀλογικὴν λογικὴν τους, ὅπως τὴν χαρακτηρίζουν οἱ ἴδιοι. Καὶ ὅμως χάρις στὴ λογικὴ ζῆ καὶ δημιουργεῖ ὁ ἄνθρωπος καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνυψώσῃ καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴ ζωὴ του μέσα ἀπὸ τὶς ἀπειλές πού συσσωρεύει τὸ ἐκάστοτε παρόν. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι οἱ φιλοσοφικὲς αὐτὲς στάσεις ἐμφανίζονται σὲ τόσο κοντινὰ διαστήματα καὶ σὲ μιὰ ὀρισμένη χαρακτηριστικὴ περίοδο τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἀποκαλύπτει καὶ γνωρίζει τὸν κόσμον τῆς πραγματικότητος, ὅλες αὐτὲς οἱ φιλοσοφίες ἔρχονται νὰ τοῦ διασαλεύσουν τὴν πίστη σ' αὐτὴν τὴν ζωτικὴν δημιουργικὴν του δράσιν, νὰ τὸν ἀποσπάσουν ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο παρόν, παρορμῶντας τὸν πρὸς ἓνα ὑπερπέραν, πού οὔτε οἱ ἴδιοι τὸ γνωρίζουν καὶ πού διακηρύσσουν πὼς εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε δυνατότητα γνώσης. Τί εἶναι ἄλλωστε αὐτὸ τὸ ὑπερπέραν; Αὐτὸ εἶναι οὐσιαστικῶς ἄγνωστο.

Μὲ τὸ Σάρτρ καὶ μὲ τὸ Γιάσπερς αἴρεται ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ πίστη στὸ Θεὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται σὲ ἓνα ὀλοφυρόμενο ἄτομον πού ἀντιμετωπίζει κάθε στιγμή τὸν θάνατον. Κυριαρχημένος ἀπὸ τὸν θάνατον ἀποστρέφεται κάθε δεσμὸν μὲ τὰ πράγματα καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ χωρὶς ἠθικὴν καὶ χωρὶς καμιά δέσμευσιν μπορεῖ νὰ διαπράξῃ τὸ κάθε τι, ἀφοῦ ὁ ἴδιος δημιουργεῖ τὴν ἠθικὴν. Ἡ πίστη στὴ ζωὴ πού κηρύττει ὁ ἀληθινὸς χριστιανισμὸς καταργεῖται. Κάθε αἴσθημα ἀνθρώπινης κοινότητος καὶ ἀλληλεγγύης διασπᾶται καὶ ὁ ἄνθρωπος περιφέρεται ὡς τραγικὸ καὶ ἀληθινὸ ἔρμαιο μέσα σ' ἓναν κόσμον πού τοῦ εἶναι ξένος. Μισεῖ βαθύτατα αὐτὸν τὸν κόσμον, γιὰ τὸν ὑποδουλῶναι καὶ θέλει μὲ κάθε τρόπο νὰ τὸν ἀναιρέσῃ. Εἶναι αὐτὸ ἀνάγκη καὶ καθῆκον ταυτοχρόνως.

Ἀντιλαμβάνεται ὅμως κανεὶς εὐκόλως πού μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ μιὰ παρόμοια φιλοσοφία μηδενισμοῦ καὶ ἀναρ-

χικῆς ἐλευθερίας. Καὶ δὲν εἶναι περίεργο πῶς ὁ Γιάσπερς θεωρήθηκε ὡς πνευματικὰ συνυπεύθυνος γιὰ τὴν λαίλαπα ποὺ ἐξαπέλυσε ὁ γερμανικὸς χιτλερισμὸς. Τὸ αἶσθημα τῆς ἀγάπης εἶναι ἄγνωστο γι' αὐτὲς τὶς φιλοσοφίες καὶ ἀκόμα θεωρεῖται ὡς παρακμὴ καὶ ἔκπτωση τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἡ ἀγάπη τὸν δένει μὲ τὸν πεπερασμένο κόσμον τῆς ἐμπειρίας. Ἄλλὰ τοῦλάχιστον ἄς μᾶς ἔκανε ἱκανοὺς ἡ φιλοσοφία αὐτὴ νὰ κατανοήσωμε καλύτερα τὸν κόσμον, τὸν ἑαυτὸ μας, καὶ τὶς ἀμοιβαῖες τοὺς σχέσεις. Πῶς ὅμως νὰ τὸ πετύχη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία ποὺ δημιουργεῖ φοβεροὺς καὶ ἀδιέξοδους λαβυρίνθους; Μᾶς ξαναφέρνει τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Κάντ, ἀλλὰ χωρὶς τὴν διαυγῆ φωτεινότητα τῶν συνθέσεων τοὺς καὶ τὴν συνεπῆ τόλμη νὰ περικλείσουν τὸν κόσμον σ' ἓνα σύστημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ ἀπορρέη τοῦλάχιστον ἓνα ἠθικὸ ἰδεῶδες. Ἄνοικτίρμονες καὶ ψυχροὶ ἀπορρίπτουν τὸν ἄνθρωπον μέσα σὲ μιὰ παγερὴ μοναξιά, ὅπου ὅλη τὴν ὥρα τὸ ἔδαφος φεύγει κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του καὶ τὸ φοβερῶτερον τοῦ δημιουργοῦν τὴν πεποίθησιν πῶς δὲν μπορεῖ νὰ σωθῆ πουθενά. Μᾶς προσφέρουν ἀλλεπάλληλα ἀπρίορι, ποὺ ἂν θελήσωμε νὰ τὰ ἐρμηνεύσωμε γιὰ νὰ κατανοήσωμε τὴν οὐσίαν τοὺς θὰ χρειασθῆ νὰ μεταχειρισθοῦμε κι' ἐμεῖς τὴν μέθοδον τοῦ ἱατροῦ τοῦ κατὰ φαντασίαν ἀσθενοῦς τοῦ Μολιέρου, ποὺ προκρίνει καὶ ὁ Νίτσε. Ὁ ἱατρὸς αὐτὸς προσέφερε κάποτε στὸν ἀσθενῆ του ἓνα ὑπναγωγὸ φάρμακο καὶ ὅταν ὁ ἀσθενῆς τὸν ρώτησε πῶς θὰ τὸν κἀνῃ νὰ κοιμηθῆ, τί εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία ποὺ μᾶς κἀνει νὰ κοιμώμαστε, ὁ εὐφυῆς ἱατρὸς ἀπάντησε: ἡ κοιμιστικὴ ἰδιότητα τοῦ φαρμάκου, ἡ *virtus dormitiva*. Ἔτσι ἐξηγοῦν περίπου τὶς ἀπόλυτες καὶ γενικὲς ἰδέες οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι ποὺ ἀνασταίνουν στὴν ἐποχὴ μας τὴ σχολαστικὴ φιλοσοφία τοῦ Μεσαίωνα. Ἀριστοτέχνες τῆς ταυτολογίας, τῶν φαύλων κύκλων καὶ τῶν ἀντιφάσεων, μᾶς ἐπιφυλάσσουν τὴ μοῖρα τοῦ Ταντάλου, ποὺ εἶναι καταδικασμένος νὰ μὴν κατωρθῶσιν νὰ φθάσῃ ποτὲ στὴν πραγματικότητα, ποὺ ὡς τόσο εἶναι πάντα γύρω του καὶ κοντὰ του. Ἐπικαλοῦνται τὸν Κίρκεγκααρντ καὶ τὸν Νίτσε, γιὰτί ὅμως δὲν ἀποδίδουν σημασίαν στὸ ὅτι τὰ ὑπαρξιακὰ βιώματα τοῦ πρώτου, ἡ ἀπελπισία του, τράφηκε ἀπὸ ἀλλεπάλληλους θανάτους προσφιλῶν του προσώπων καὶ ἀπὸ τὴν

ματαίωση του γάμου του με την Ρεγκίνα "Ολσεν¹, που ωστόσο την αγαπούσε παράφορα; Γιατί δεν δέχονται ότι ενώ άσκησε δριμεῖα κριτική ο Νίτσε κατά της φιλοσοφίας και της γνώσης γενικά, είδε ταυτόχρονα, αν και άρνητικά, πώς ή εποχή του, ή εποχή της θριαμβευτικής ανόδου της τεχνικής και της δημοκρατίας ήταν μιὰ εποχή που καταδυναστεύει τὸν ἄνθρωπο και ἐξαφανίζει τὴν προσωπικότητά του; Μήπως δὲν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Νίτσε, καθὼς πολὺ σωστὰ λέγει ὁ Μπερντιάεφ, τὸ παιδί τοῦ νεώτερου οὐμανισμοῦ και μαζί και τὸ θῦμα του;

Οὐσιαστικά οἱ φιλοσοφίες αὐτές που θέλησαν νὰ εἰσδύσουν στο μυστήριο τῆς ζωῆς και τῆς ὕπαρξης κονιορτοποιοῦν ὡς ἀνάλητοι καταπέλτες τὴν ἱστορία και τὸν πολιτισμό. Και σὲ τοῦτο ἀνταποκρίνονται στὴν χλωδὴ κοινωνική πραγματικότητα τῶν ἡμερῶν μας. Μέσα σ' ἓναν ἀλλόφρονα και παραλογισμένο κόσμο ἐξακοντίζουν μιὰ ἀσύλληπτη ἀνθρώπινη παρουσία. Τὸ παράλογο που μᾶς περιστοιχίζει ἀπὸ παντοῦ, μᾶς διδάσκουν νὰ τὸ ὑπερνηκίσωμε με τὴν ἀνταρσία ἐναντίον του, γιὰ νὰ βαδίσωμε ὁμως στὸ μηδὲν ἢ στὶς ἀπόλυτες ἐννοιες. "Ἐτσι ἡ φιλοσοφία τους γίνεται οὐσιαστικά ἀντιανθρώπινη. "Ἄλλωστε γιὰ τὸν Γιάσπερς εἰπώθηκε ὅτι με τὸ σύστημά του καταργεῖ και τὴ δυνατότητα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ και αὐτὴ τὴν ὕπαρξη και τὴν ἀνάγκη τῆς φιλοσοφίας². Οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ δὲν οἰκοδομοῦν, ἐρειπώνουν. Στὸ χάος τῆς ἐποχῆς μας δὲν διαβλέπουν καμμιά διέξοδο. Γίνονται οἱ θεωρητικοὶ τῆς παρακμῆς και τοῦ μηδενισμοῦ. Μᾶς καταδικάζουν στὸ θάνατο, γιὰτὶ αὐτὸν ἀκριβῶς, σὲ παγκόσμια κλίμακα, ἀπεργάζεται ἡ ἐποχή μας γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Εἶναι ἡ ἔκφραση μιᾶς θανάσιμης ἀγωνίας, που συντρίβει τὸ ἀνθρώπινο γένος κάτω ἀπὸ τὸν ὀδοστρωτήρα μιᾶς ἀπάνθρωπης ζωῆς. Ἄλλὰ οἱ ἄνθρωποι ὁμως, ὠπλισμένοι με τὴν ἀπροκατάληπτη πνευματική και ἱστορική πεῖρα, γνωρίζουν γιὰτὶ ζοῦν, ἐνεργοῦν και δημιουργοῦν, ταυτοχρόνως ἐπώδυνα και ὑπερήφανα, τὴν ἀνθρωπινὴ τους πραγματικότητα και πὼς ἡ ἀλήθεια δὲν βρίσκεται στοὺς

1. Τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἀπασχολήσει και τὴν ψυχαναλυτικὴ ἐρμηνεία: F. Lowtyzy; Sören Kierkegaard. Das subjective Erlebnis und die Religiöse Offenbarung. Eine psychoanalytische Studie einer Fast-Selbstanalyse.

2. J. Hersch: L'illusion philosophique. Σελ. 13. Ἐκδόσεις Ἄλκάν. Παρίσι 1936.

ὕπερβατικούς οὐρανοὺς τοῦ ἐπέκεινα, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη ἀπόφαση ποὺ γίνεται πράξη καὶ φραγμὸς ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ ἐκμηδενίσουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἱστορικὴ σημασία του. Οἱ φιλοσοφίες αὐτὲς προσέφεραν μιὰ ὑπηρεσία σ' ἕναν κόσμο ποὺ πεθαίνει, ἀλλὰ τὰ προσωπεῖα τῶν νεκρῶν πέφτουν κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀνθρώπινης ἐλπίδας καὶ τῆς πίστεως στὸν πραγματικὸ ἑαυτὸ μας. "Ἐτσι γιὰ νὰ τελειώσωμε μὲ τὸν Νίτσε ἄς ποῦμε κυρίως γιὰ τοὺς νέους, ποὺ ἡ ἀνήσυχη καὶ ἀγωνιώσα ἀπὸ τοὺς καιροὺς μας ψυχὴ τους ἐθέλχθη ἀπὸ τὸ ἄσμα τῶν μακάβριων αὐτῶν σειρήνων: «δὲν κάνει καλὸ καιρὸ τώρα νὰ ταξιδεύης σ' αὐτοὺς τοὺς τόπους. Κι' ἂν ἔχεις μυαλὸ διπλὰ ἀγρύπνα. Θὰ σὲ ἐλκύσουν, θὰ σ' ἀγαπήσουν ὥσπου νὰ σὲ σπαράξουν. "Ὅλοι αὐτοὶ εἶναι πνεύματα περιφρονημένα... κι' ἀκόμα, τὸ πνεῦμα τοὺς λείπει ὀλότελα...»